

УДК 323.2

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.30.28>

СТАНОВЛЕННЯ ІДЕЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Ольга Тіхонова

*Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
вул. Тургенівська, 8/14, 02000, м. Київ, Україна*

Громадянське суспільство – суспільство, в якому громадяни добровільно, без тиску з боку органів влади згуртовують свої зусилля згідно зі своїми повноваженнями задля досягнення загального добробуту та без будь-якої політичної залежності чи політичних взаємин. Насправді саме народний лад своєю діяльністю неупереджено зумовлює розбудову і розвиток певних державних конфігурацій, які б мали повноваження тотожно виявляти ставлення щодо головних об'єктивних мотивів суспільства. Держава не має знаходити спільний знаменник суспільних аспірацій, адже вона непохитно не здатна на втілення цієї позиції та здатна лишень удавати цей плін. Тому саме, завдячуючи утворенню та піднесенню громадянського суспільства, європейська культура проклала шлях до свободи, народного благополуччя і представницької демократії. Розвиток ідеї громадянського суспільства в будь-якій державі та насамперед у будь-якій людині надзвичайно важливий, бо як тільки людина звільняється від примусу та стає громадянином, вона починає думати й творити на благо держави. І в цей момент виникає проблема громадянського суспільства: людина вважає його об'єктом природного, духовного чи даного Богом. І досі на ці питання повною мірою не дав відповіді жоден вчений, бо відбувається зіткнення поглядів різних філософських шкіл, поглядів та концепцій. Тому в нашому новому суспільстві, в якому відбувається переоцінка цінностей та з'являються незаангажовані політичною ідеологією нові погляди на громадянське суспільство, виникає потреба досліджувати філософські праці більш глибоко і вільно, без всякої нав'язаної ідеології. Оскільки суспільство змінюється, дослідження феномена громади має відповідати потребам сьогодення і має бути змога його застосувати в будь-якій сфері суспільного життя (політичній, економічній, правовій, освітній та навіть індивідуально-людській). Тому дуже важливо, щоб розвиток науки рухався пліч-о-пліч із сучасними тенденціями. Це дослідження висвітлює розуміння громадянського суспільства різними вченими та орієнтує на визначення місця його поняття як нової ланки в нашому житті.

Ключові слова: ідея, громадянське суспільство, право, держава, демократія.

«Ідея» є одним із найважливіших понять філософії, яким цікавились Аристотель і Платон, а також Р. Декарт і Дж. Локк. Філософський термін «ідея» нерозривно пов'язаний із категоріями «мислення» і «буття», означає «сутність речі, її прототип», «образ речі, створений духом», «смісл», «уявлення, яке ще не існує у досвіді», «прообраз», що має формоутворююче значення і є джерелом сили, «уявну рушійну силу історії» [8, с. 234–237]. Саме ідея є відтворенням речей та явищ, що розвиваються, це конструктивна могутність, що формує і трансформує дійсність, а також це лише один із типів і варіантів пізнання, сенс яких лежить у формулюванні узагальнених теоретичних законів, що трактують сутність явищ. Більшість філософів акцентувала увагу на могутньому впливі ідей (які «оволоділи масами») на розвиток матеріальної істини з метою її конверсії. Будь-які ідеї (правові, політичні, релігійні, філософські, економічні, моральні, художні та ін.) беруть свій початок у середовищі історичного духу певної епохи, зароджуються і розвиваються на основі людських поривань, вимог та практичної діяльності. Тому ідея є тим «началом» і аристотелівським «тим, для чого», без якого неспроможний прихід будь-якої речі у світі,

тим паче розвиток таких непростих устроїв, якими є національна культура, національна держава і політична (громадянська) нація [8, с. 234–237]. Отже, у такий спосіб будь-який соціальний феномен є наслідком уособлення чітких ідей (у тому числі ідея громадянського суспільства). Соціум може втілювати лише ті ідеї, що збігаються з настроями епохи і не суперечать її аксіологічним перевагам та трафаретам. Громадянське суспільство є багатограним політико-правовим, соціально-економічним та культурно-історичним явищем, комплексом не залежних від держави соціальних відносин, інститутів і асоціацій, які утворені автономними та керівними особами з метою оборони власних (як індивідуальних, так і колективних) інтересів.

Загальновідомо, що першоджерела людських понять про громадянське суспільство варто шукати у стародавньому світі. Причиною цього стало усвідомлення проблеми народного правління Конфуцієм, Платоном, Аристотелем, Полібієм, Цицероном та ін. Зокрема, можна виділити стадії розвитку ідеї громадянського суспільства та його становлення.

Початкова стадія (Античність – кінець XVI ст.). У Давній Греції та Давньому Римі виникають перші конфігурації довершення громадянського суспільства, з'являється поняття «*societas civilis*» (за латинською термінологією Цицерона), яке перекладається як «громадянське суспільство». Давні греки визнавали поліс як громадянський колектив. Римляни ж охрестили своє суспільство об'єднанням громадян («*civitas*» від лат. «*civis*» – громадянин). Саме тому поліс визнавався громадянською общиною (насправді це був примітивний різновид громадянського суспільства). Звичаї суспільної порядності, що набували розвитку в громадській життєдіяльності, висвітлювала Аристотелева етика [2]. На той час найважливішими з громадянських прав і обов'язків були: 1) право на володіння землею; 2) участь у захисті рідних рубежів; 3) участь у політичному житті (тобто в управлінні суспільством).

Кожен, хто мав такі права та обов'язки, сприймався як громадянин. Громадянський статус – чи не найвище досягнення античного етапу розвитку Європейської цивілізації (цей феномен був відроджений у країнах Західної Європи Нового часу). Античний обиватель фігурував єдиним у трьох проявах: як власник, як борець і як володар політичних прав (термін «політика» утворився від терміна «поліс»). Праця на землі слугувала маніфестацією характеру достойного громадянина. Її досліджували як найціннішу працю, згодом як майстерство, крамарство та інше, попри вагому рентабельність, вважалися справами нижчого рівня. Ці заняття набували більшого значення в чужинців [2; 7].

Громадянське суспільство в широкому розумінні, ідея як така, та й сам термін «громадянське суспільство» з'явилися, коли склалися перші думки про громадянство і громадянина та розуміння суспільства як об'єднання громадян (зокрема, Аристотель був переконаний, що «держава є не що інше, як сукупність громадян, тобто громадянське суспільство»). Платон і Аристотель вважали, що держава і суспільство є єдиним цілим. Мислителі займалися пошуком оптимальної справедливої форми задоволення інтересів більшості громадян (поняття «політика» означало участь в управлінні). Платон твердо визначає закономірність різноманітних конфігурацій самоорганізації громадянства. З огляду на це потенціал суспільства до політичної самоорганізації стає можливим лише за фактом існування окреслених економічних умов, а точніше – економічної свободи, різнобарв'я форм власності, ринкових відносин. Відтоді приватна власність являє собою основу громадянського суспільства, адже вона дає право членам громадянського суспільства зберігати власну гідність (і не тільки в економічній сфері).

Розвиток античної громадянської общини зумовлював такі погляди давніх мислителів. Рівноправність громадян, політичним штампом якої значилась демократія, змінила

архаїчне суспільство, яким керувала родова аристократія. Проте суспільний устрій класичної епохи античного громадянства, що припадав у Греції на V ст. до н. е., а в Римі на II–I ст. до н. е., був видозмінений суспільством, в якому всевладдя отримали великі приватні господарі (олігархи) [7].

Праці мислителів Античності й Середньовіччя не містили чіткого відокремлення суспільства та держави. Епоха Відродження зробила акцент на гуманізмі й антропоцентризмі, піднесенні особистості, знищенні соціально-політичної нерівності, закріпленні права в житті суверенних держав.

Підсумовуючи, варто зазначити, що перша стадія внесла історико-філософські вимоги щодо діяльній розробки й концептуалізації ідеї громадянського суспільства (Платон, Аристотель, Полібій, Цицерон, Н. Макіавеллі та ін.).

Друга стадія, інакше кажучи, стадія концептуалізації ідеї громадянського суспільства (початок XVII ст. – перша половина XVIII ст.). Г. Гроцій, Ж. Боден, Т. Гоббс, Дж. Локк, Д. Юм, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є та ін. розглядають громадянське суспільство як політичне суспільство, як наслідок суспільного договору (слово «civilitas» інтерпретується як управління, громадянство, держава, політика, громадянське суспільство) [5, с. 280; 6]. Проте на початковому етапі цієї стадії поняття «громадянське суспільство» та «держава» переважно уподібнювалися. Зберігався аналогічний підхід аж до XVIII ст., тобто до початку періоду, коли в головних рисах утворюється громадянське суспільство у його сучасному (вузькому) розумінні. Ж.-Ж. Руссо у своїх працях починає розмежовувати ці поняття. А європейські та американські науковці обґрунтували твердження про прогрес громадянського суспільства (здебільшого в межах різних концепцій, присвячених піднесенню ідей природного права і суспільного договору).

Третя (легітимізаційна) стадія (друга половина XVIII ст. – перша чверть XX ст.). Саме ця стадія дає початок укріпленню ідеї громадянського суспільства. Неоціненний внесок у вивчення та дослідження цієї ідеї зробили Г.В.Ф. Гегель, Дж.Ст. Мілль, Т. Пейн, Б. Спіноза, А. де Токвіль та інші мислителі. Вони обґрунтували цілу низку ідей, які з часом стали головними складниками частинами концепції громадянського суспільства (що активно формувалось). У багатьох соціальних ученнях XVIII–XX ст. також використовувалась ідея громадянського суспільства.

Саме Г.В.Ф. Гегелю належить провідна розробка вчення про громадянське суспільство [4]. На думку Гегеля, саме людина є тим головним елементом, яка функціонує в суспільстві згідно зі своїм соціальним станом, своїми приватними інтересами й потребами. Формуючи розуміння французьких просвітителів про громадянське суспільство, Г.В.Ф. Гегель доходить висновку, що в істинному житті поділ на державу й громадянське суспільство є обов'язковим [4, с. 51]. На цю стадію припадає визнання та стрімкий розвиток й інших теорій, які розділяли поняття «громадянське суспільство» і «держава» (А. Фергюсон, Дж. Медісон, Т. Джефферсон, С. Пуфендорф, І. Кант, В. Гумбольдт, А. Сміт, Т. Пейн, А. де Токвіль, К. Маркс, А. Грамші та ін.). Зокрема, Дж. Локк, Д. Фергюсон і А. Сміт поєднували еволюцію громадянського суспільства з поділом праці й усамостійненням господарської діяльності, яка за умов індустріалізації була основним джерелом достатку й підґрунтям економічної свободи людей [6; 7]. На думку А. де Токвіля, громадяни зможуть контролювати владу та захищати свої інтереси за умов надмірно централізованих держав та авторитарних режимів, необхідних для реформування політичної системи, демократична ресоціалізація громадян, розвиток різних форм самоорганізації соціуму та формування мережі громадських об'єднань і асоціацій, через які громадяни зможуть не тільки захищати свої інтереси, але й контролювати владу. На цій стадії концепція громадянського суспільства

стає однією з домінуючих, відбувається масове формування різних інститутів громадянського суспільства, у тому числі політичних партій.

Четверта (інституційна) стадія (друга чверть XX ст. – рубіж XX–XXI ст.). Стадія зумовила оновлення ідеї громадянського суспільства в контексті модернізаційних процесів, які активно поширюються в Європі (не враховуючи період Другої світової війни, що мав свою специфіку). Відбуваються стрімка інституціоналізація громадянського суспільства і пошук позитивної взаємодії інститутів громадянського суспільства та держави.

Починаючи з другої половини XX ст. політики демократичних держав сприяють формуванню у своїх країнах умов для забезпечення гідного життя широких верств населення шляхом формування середнього класу [1; 3].

П'ята (глобалізаційна) стадія (рубіж XX–XXI ст. – сьогодення). Кінець XX ст. розпочав нову стадію еволюції ідеї громадянського суспільства, яка характеризувалась тим, що громадянське суспільство стає не лише предметом теоретизування в наукових колах, але й феноменом, доступним для повсякденної свідомості. Відбуваються стрімка розбудова інформаційної цивілізації (на становлення якої надзвичайний вплив мають процеси глобалізації), а також пошук нових механізмів взаємодії громадянського суспільства, держави та інших суб'єктів у рамках сучасного політичного й інформаційного простору [1; 3]. Крок за кроком утворюється глобальне громадянське суспільство, визначаються ціннісно-сміслові контури міжнародної громадянської однаковості. Типовими ознаками нинішнього суспільства є повага до закону та верховенства права, солідарність, самоорганізація, добровільність участі, відповідальність, суб'єктність, взаємодопомога, толерантність тощо. Пострадянська Україна відчуває хвилю громадянської активності, розпочинає практику добровільної самоорганізації і волонтерства. Перебіг розвитку громадянського суспільства зумовлює опанування цінностями, які характерні для громадянської культури активістського типу [1], відбувається формування постколоніальної громадянсько-політичної ідентичності і громадянської (політичної) нації. Проте гласний нагляд над авторитарними устроями та відповідальність їх діяльності громадянському суспільству ще не набули послідовної принципності, а корупційні мережі (як і раніше) не втрачають свого непохитного впливу в Україні.

Висновки. Узагальнюючи, варто акцентувати на тому, що ідея громадянського суспільства підлягала зтяжкому маневруванню і отримувала новий зміст на кожній історичній стадії розвитку. Нині це дає нам змогу критично осмислити й використати на практиці найцінніші здобутки теоретичної думки минулого і сьогодення. Розбудова та піднесення громадянського суспільства є винятковим періодом історії людства, який тривав кілька століть, проте цей процес не визнається завершеним ні на локальному, ні на світовому рівні.

Список використаної літератури

1. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях : монографія. Київ ; Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. С. 11–15.
2. Варывдин В.А. Гражданское общество. Политическая энциклопедия. Москва : Мысль, 2000. 292 с.
3. Рауш Г. Марсильї. Класики політичної думки. Київ : ВК ТОВ «Тандем», 2002. 127 с.
4. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях : монографія. Київ ; Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. С. 52–98, 99–148.

5. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях : монографія. Київ ; Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. С. 149–179.
6. Кант И. Об изначальном злом в человеческой природе. Кант, Иммануил. Сочинения в шести томах. Москва : «Мысль», 1965. (Философ. наследие) Т. 4. Ч. 2. С. 5–57.
7. Кант И. Основы метафизики нравственности; Критика практического разума; Метафизика нравов. Санкт-Петербург : Наука, 1995. С. 121–258.
8. Маркс К. До критики гегелівської філософії права: Вступ. *К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори у 50 т.* Київ : Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1958. Т. 1. С. 384–397.

FORMATION OF THE IDEA OF CIVIL SOCIETY

Olha Tikhonova

*National Pedagogical Dragomanov University,
Department of Political Science
Turhenievska str., 8/14, 02000, Kyiv, Ukraine*

Civil society is a society citizens of which voluntarily, without pressure from the government authorities and without any political dependence or political relationship, solidate their efforts according to their authority for achievement of common welfare. In fact, it is precisely the social system that impartially contributes to the creation and development of certain state configurations, which have the power to identify the main objective motives of society. The state should not find a common denominator of social aspirations, because it is persistently incapable of embodying this position and is only capable of creating the impression of such an influence. Therefore, it was thanks to the education and rise of civil society that European culture paved the way for freedom, national well-being and representative democracy. The development of the civil society idea in any state, and especially in any person, is extremely important, because as soon as a person is freed from coercion and becomes a citizen, such a person begins to think and create for the good of the state. However here the problematic of civil society arises, which explores it as a natural, spiritual or God send object. Until now, not a single scientist has fully answered these questions, there is always a clash of views of various philosophical schools and concepts. Therefore, very in our new society, in which a reassessment of values takes place and new views on civil society, not biased by political ideology, appear, the need to study philosophical works and explore them more deeply and freely, without any imposed ideology, arises. As society is changing, there is a need to study the phenomenon of society in line with today's needs and have the opportunity to apply it in any area of public life (political, economic, legal, educational, and even life of individual human). Therefore, it is very important the science to develop side by side with modern trends. This study opens the vision, understanding of civil society by various scientists and focuses on taking by the concept of civil society of a new place in our life which is extremely important.

Key words: idea, civil society, law, state, democracy.